

dCIDOB 101. Japó, el sol renaixent.

La memòria històrica en la construcció del nou Japó. Dilemes nacionals i conflictivitat regional.

Oriol Farrés

La memòria històrica en la construcció del *nou Japó*

Dilemes nacionals i conflictivitat regional

Oriol Farrés Coordinador de l'*Anuario Asia Pacífico*, Casa Àsia, Fundació CIDOB
i Real Instituto Elcano

El Japó ha donat la benvinguda al nou segle en un moment d'especial significació per a les seves estructures socials i polítiques. És indubtable que el model de desenvolupament forjat a la postguerra ha ofert resultats excepcionals, ja que va convertir el Japó dessolat de la postguerra en la segona economia del món, instaurant una societat igualitària i poc conflictiva, que dipositava la seva confiança en l'aliança de polítics, grans empresaris i funcionaris que van fer possible el miracle econòmic. L'idealisme dogmàtic de l'esquerra japonesa encaixava poc en aquest model, i ben aviat va quedar exclòs del panorama polític. Per contra, el Partit Liberal Democràtic (PLD) va començar a teixir una xarxa clientelar que l'ha fet inamovible del poder. Aquest model travat va extingir la política per donar pas a l'esplendor del model tecnocràtic, que Alex Kerr defineix com la "burocràcia de pilot automàtic". Aquest model de creixement econòmic, però, va esfondrar-se a finals dels anys vuitanta i principi dels noranta, en esclatar la bombolla financera que s'havia format a causa d'un excés de confiança en la imbatibilitat del sistema; aquest model elitista parava tanta atenció a engrèixar la maquinària, que ningú no va tenir cura de projectar cap a on es dirigia la societat. La crisi dels noranta va evidenciar, sobtadament, que el model tradicional de creixement ja no funcionava i que, en favor de l'economia nacional, s'havien deixat de banda les reformes polítiques. La constatació que els joves eren producte d'una societat materialista, passiva i abocada al consum, va confirmar una crisi de valors de la societat japonesa, un dels temes que des de llavors ocupa bona part del debat nacional. És en aquest context, i com a resposta alternativa a un veritable dinamisme polític, que ressuscita la possibilitat del nacionalisme, com un conjunt de valors amb els quals s'han de guiar les noves generacions.

No deixa de ser irònic, però, que aquesta dinàmica no estigui encapçalada per noves elits polítiques, sinó que siguin precisament els representants de la vella jerarquia els qui s'ofereixen a satisfer les noves preguntes amb velles respostes, tot plantejant una reforma de la constitució i de la llei de l'educació que es caracteritza per l'exaltació dels valors patriòtics.

S'activa així una ofensiva que busca, d'una banda, que aquestes elits puguin recuperar el prestigi que van perdre durant la crisi dels noranta; de l'altra, que generin suficient cohesió social al voltant de la doctrina nacionalista per tal de resoldre, finalment, el debat sobre el pacifisme del Japó, i tirar endavant una reforma constitucional que s'avé més a les exigències del nou context geopolític de l'Àsia Oriental, que no pas a les demandes reals dels mateixos ciutadans.

Altres articles d'aquest monogràfic aborden en profunditat el tema de la política exterior del Japó i la seva relació amb els Estats Units, com també les mancances d'un sistema polític pluripartidista peculiar, on governa el mateix partit polític des de fa 50 anys. Ambdues són qüestions imprescindibles per completar el retrat que aquí es proposa. En aquest, però, incidirem en les bases culturals i històriques que permeten el ressorgiment de postures revisionistes vers la història i la pròpia imatge del Japó.

L'origen dels moviments *revisionistes*¹

En el context de postguerra, i a diferència de l'ocupació de l'Alemanya nazi, el Japó va viure l'ocupació a mans de tan sols una de les potències vencedores, els Estats Units, que van optar (potser per l'escassetat d'efectius que coneguessin la llen-

gua i la cultura del país) per mantenir bona part de les estructures que sostenien l'antic règim. Es volia recuperar ràpidament el país de la desolació i convertir-lo en una base de defensa dels interessos nord-americans a l'Àsia en el context de la Guerra Freda. Calia un exercici d'amnèsia col·lectiva per tal que els Estats Units, l'artífex de la derrota, poguessin convertir-se en els aliats imprescindibles, paper que han jugat els darrers 50 anys i que, de moment, el Govern japonès encara no es qüestiona. En el repartiment de la postguerra, els Estats Units van fer-se càrrec de garantir la seguretat del país i d'insuflar idealisme a base d'una constitució pacifista i un sistema democràtic. Els japonesos, senzillament, van adoptar aquestes condicions i van abocar-se a fer créixer la seva economia.

Per garantir l'estabilitat del sistema, els Estats Units van optar per conservar la figura de l'emperador, amb un paper simbòlic, i es va obviar deliberadament el seu paper com a nucli essencial del Japó imperialista. També es va aprofitar la censura de l'anterior règim per oferir una lectura tranquil·litzadora dels fets, i es van mantenir bona part de les seves estructures productives que tan bon resultat havien donat com a maquinària de l'economia de guerra. Per fer possible aquest gir, es va afavorir la percepció que els ciutadans japonesos havien estat víctimes de la guerra (percepció sustentada en el dramatisme dels bombardejos nord-americans, inclosos els nuclears), i es va coartar així una reflexió profunda sobre quins havien estat els fonaments de l'imperialisme japonès. De la irresponsabilitat col·lectiva que es va generar després dels Judicis de Tòquio², es podria dir que va sorgir la idea que el pas del temps i la desaparició de les persones que van viure l'ocupació japonesa, obriria una nova fase per establir novament relacions amb els països de l'Àsia Oriental, sense la pervivència del record dels greuges passats.

L'asimetria econòmica i les fractures ideològiques de la Guerra Freda van impedir l'establiment de ponts de comunicació fluida, i han permès que les memòries de la guerra s'hagin construït de manera independent a la regió, amb especial significació en el context actual a la República Popular de la Xina i a la península coreana. Aquesta desconexió de les memòries col·lectives és especialment delicada en el moment actual, en què la globalització dels mitjans de comunicació produeix xocs bruscs entre aquestes lectures incompatibles del passat i, per tant, conté un important potencial com a font de conflictes. D'altra banda, el llenguatge sintètic i emotiu dels mitjans de comunicació impedeix sovint una reflexió profunda sobre els esdeveniments, que permetria assumir els condicionants culturals de l'altre. Es decontextualitzen els fets i són presentats per tal que s'interpretin sota el seu marc cultural. El potencial per a una interpretació errònia —o fins i tot per a un exercici de mala fe— és molt important, com ja es fa evident en els primers conflictes del segle XXI. I en aquest context, al Japó i arreu, els símbols juguen un paper essencial, per la seva capacitat d'arribar emocionalment a les persones i modificar el seu estat d'ànim. La síntesi d'informació *emosoluble* que ofereix el símbol és gairebé universal, però no ho són —i això és essencial en un món globalitzat— les seves interpretacions, cosa que li atorga una enorme capacitat desestabilitzadora si no es pot expressar en el context cultural adequat.

Yasukuni, el santuari de la discòrdia

Un exemple d'aquest poder simbòlic podria ser el santuari xintoista de Yasukuni³, que s'ha convertit en l'ull de l'huracà que tensa les relacions entre el Japó i els veïns de l'Àsia Oriental, cada vegada que una figura rellevant de la política japonesa hi realitza una visita. En aquest temple hi conflueixen forces contràries i de diversa magnitud, que sovint es poden malinterpretar des de l'exterior. Tradicionalment, la interpretació *domèstica* de Yasukuni ha estat la d'honorar els sacrificats al camp de batalla per la causa imperial, un element que el va convertir en el galvanitzador de l'imperialisme japonès. És per això que constitueix un centre de peregrinació per als col·lectius d'extrema dreta, i els nostàlgics del passat imperial.

Per a l'Estat japonès, però, i també per a bona part de les elits polítiques, el temple té un paper diferent. Cal tenir present que davant de la possibilitat d'una guerra a gran escala, l'Estat democràtic necessita comptar amb el suport i el sacrifici dels seus ciutadans. Si bé la guerra tecnològica limita cada vegada més la necessitat de comptar amb aquest suport ampli de la població, és impensable imaginar la participació en un conflicte bèl·lic —encara que sigui en tasques de manteniment de la pau— que tingui un cost zero en vides humanes. Aquest és el sentit actual d'espais com el cementiri d'Arlington als Estats Units, l'Australian War Memorial o el Korean War Memorial entre molts d'altres, i que perpetuen el valor de donar la vida per la nació o els ideals.

Si l'Estat democràtic és incapaç de presentar la pèrdua de la vida en combat com un element valuós, possiblement no podrà mobilitzar la seva població per ser part activa en un context bèl·lic. És per això que, com ens recorda Takahashi, el santuari de Yasukuni és l'eina per tal que l'Estat mostri la seva gratitud i el

El santuari de Yasukuni és l'eina per tal que l'Estat mostri la seva gratitud i el respecte pels caiguts en combat i doni credibilitat al missatge que el nou Exèrcit japonès, que podria sorgir de la reforma constitucional, estaria preparat per prendre part activa en conflictes armats

respecte pels caiguts en combat i doni credibilitat al missatge que el nou Exèrcit japonès, que podria sorgir de la reforma constitucional, estaria preparat per prendre part activa en conflictes armats (Takahashi, 2006). No sembla possible, doncs, que es renunciï a un espai com Yasukuni, tot i que potser es podria plantejar refundar-lo en un nou espai i amb la vocació clara d'honorar les víctimes i garantir la pau⁴.

Fins avui però, Yasukuni ha estat un espai per fer proselitisme del passat militarista, en especial a través del museu annex al santuari, el Yushukan, que a la seva pàgina web ja ens aclareix que té com a objectiu “restaurar la veritat de la història moderna japonesa, i transmetre les seves profundes emocions a les generacions que no van viure la guerra”. Segurament es podria argumentar que l'existència d'aquest espai pot ser fins i tot un element de pluralitat democràtica, sempre que existís una explicació alternativa dels fets. Malauradament, no existeix aquesta versió alternativa, ni s'ha donat a dia d'avui un debat real sobre el paper del Japó a la guerra.

En aquest context, Yasukuni se'ns presenta com la punta d'un iceberg, que ens permet entreveure, en primer lloc, una polarització de forces en el si del mateix Japó (que enfronta col·lectius progressistes i nostàlgics, i que enmig té una societat civil ben poc implicada en política), així com una dimensió conflictiva en les relacions internacionals a l'Àsia Oriental (on un Japó rearmat genera inquietud als veïns que tenen present el seu militarisme passat i la seva estreta relació amb els Estats Units). A la vegada, podem intuir en Yasukuni un punt d'ancoratge dels qui s'oposarien a una reforma profunda, ja que és símbol potent mitjançant el qual podrien recuperar la legitimitat i reinventar novament la identitat i la memòria dels japonesos.

Fragmentació del discurs històric

S'ha dit en més d'una ocasió que la història és, en realitat, la interpretació dels fets passats segons els criteris vigents en el present. Aquesta ha estat segurament la utilitat de la història, que molt sovint en mans de la política ha esdevingut eina de construcció d'identitat nacional i d'orientació de la voluntat dels governats vers els objectius dels governants. Quan l'Estat ha estat capaç de mantenir un cert monopoli en la interpretació de la història, ha disposat d'una eina *totalitària* en el sentit que ha estat capaç d'imposar una identitat unitària al conjunt de la població.

El contacte sobtat i sense filtres entre les societats del món mitjançant els nous mitjans de comunicació d'abast global planteja, en realitat, un dilema essencial de l'Estat-nació tradicional, que perd en bona mesura espais en què, fins llavors, havia exercit el seu poder en solitari. La formació de la identitat nacional és una de les eines principals de legitimitació de l'Estat, que amb el seu exercici sustenta la cultura i el model de societat.

La memòria individual. Aquest context de revisió del passat, no solament en el cas del Japó, sinó en la resta de països que viuen processos de revisió històrica (Espanya, n'és un

(...) El triomf del Japó d'abans de l'inici de la Guerra del Pacífic ja havia destruït per sempre més el mite de l'omnipotència de l'home blanc, i les colònies del Sud-est asiàtic conqueririen la independència, l'una rere l'altra! (KOBAYASHI, Yoshimoni. *Shin Gomanism Sengen Supesharu*. Senso Ron. Vol.3. Tòquio: Gentosha, 2003). Traducció: Sònia Mejuto

exemple) coincideix amb el moment en què els protagonistes dels fets històrics desapareixen, o estan a punt de fer-ho, i la tercera generació es troba a punt d'exercir un paper actiu en la societat. Els joves, mancats d'una experiència directa amb el conflicte, requereixen d'una visió pròpia del seu passat i, per tant, són susceptibles al revisionisme històric.

Així, mitjançant publicacions atractives en format de revista o de còmic *manga*, els col·lectius d'extrema dreta apel·len directament a aquest jove, i li proposen una lectura alternativa i reconfortant del passat. Segons aquestes publicacions, i en la línia del discurs de l'extrema dreta japonesa, el Japó de preguerra va voler liderar un moviment d'alliberament asiàtic, que buscava expulsar les potències occidentals que colonitzaven la regió. L'ocupació, sota aquest prisma, es converteix en un moviment d'alliberament continental. A partir d'aquí, es proposa una lectura ultranacionalista, que acusa els països occidentals i, en especial, els Estats Units d'haver sotmès el Japó a la seva voluntat, i obligar-lo a sentir-se culpable, una víctima martiritzada per la seva derrota a la guerra⁵. L'activitat d'aquests col·lectius no es limita a l'àmbit individual; duen a terme una lluita per tal d'influir, mitjançant la seva vinculació amb el poder polític, sobre el sistema educatiu.

Els altaveus de l'extrema dreta. La inexistència d'un sistema multipartidista efectiu al Japó genera un fet diferencial amb la resta de democràcies avui vigents ja que, si a la resta de casos l'extrema dreta s'identifica sovint sota les sigles d'un partit

Furgoneta amb altaveus del Partit del Gran Japó, dedicada a difondre el missatge de l'extrema dreta. Es poden llegir referències a la reforma de la Constitució i l'organització del sistema polític a l'entorn de la figura de l'emperador. Tòquio.

polític que pot quedar en un dels extrems del sistema polític, al Japó, la consolidació del conservador PLD, ha permès que aquest moviment compti amb defensors situats en llocs de poder. Segons McNeill, un grup de gairebé cent parlamentaris del PLD, com també membres destacats del món financer i del Govern, donen suport als plantejaments de l'extrema dreta. Obertament, i en diverses ocasions, polítics de gran rellevància com l'actual primer ministre Abe Shinzo, o el governador de Tòquio, Ishihara Shintaro, han fet manifestacions paral·leles a les afirmacions d'aquests col·lectius.

Si bé és cert que sempre han estat presents, i que mai no han comptat amb un ampli suport entre la població, cal destacar que a partir de la segona meitat dels anys noranta, quan el model econòmic, polític i social japonès fa el seu *cant del cigne*, els grups d'extrema dreta llancen una ofensiva a gran escala per tal de poder fer sentir la seva veu i augmentar la seva presència. El seu discurs s'articula a través de col·lectius poderosos i amb una extensa implantació territorial, com la *Nihon Kaigi* (Conferència Japonesa), una organització que promou, entre d'altres, la reforma de la Constitució i de la Llei Bàsica de l'Educació, així com les visites del primer ministre a Yasukuni. També és molt important el paper de la *Nihon Izokukai* (Associació de Famílies de Víctimes de la Guerra), que compta amb gairebé un milió de membres i que, activa en política, canalitza el vot dels seus membres cap al PLD⁶.

Un dels cavalls de batalla d'aquests col·lectius ha estat influir sobre el sistema educatiu, un objectiu que ha estat darrere de la polèmica oberta per la *correcció* dels llibres de text, que ha provocat una lluita interna al Japó entre aquests col·lectius nostàlgics i grups de professors progressistes, contraris a una visió irresponsa-

ble del passat. Aquest enfrontament va més enllà de les fronteres del país i, periòdicament, provoca espirals de tensió amb Corea del Sud i la Xina. Sovint atacades per les autoritats d'aquests països per fomentar el propi nacionalisme, i amb la col·laboració dels mitjans de comunicació sensacionalistes, aquestes espirals han estimulat un sentiment antijaponès que s'ha plasmat en exaltades manifestacions ciutadanes de protesta.

Un dels seus principals impulsors, el "Grup per a l'elaboració de nous llibres de text d'història" creat el 1996 per Nobukatsu Fujioka (McNeill, 2005), presentava d'aquesta manera els seus objectius: "Desafortunadament, molts països han comès crims de guerra (també els Estats Units). La meua preocupació és que als nens japonesos se'ls educa per odiar el seu país. Se'ls ensenya que el Japó va ser l'únic culpable de la guerra. No utilitzen tots els països la història per insuflar orgull en els alumnes? L'objectiu de l'educació en la història és preparar les persones per ser ciutadans. Els fets de la història són il·limitats. No els podem ensenyar tots, per tant, ens veiem obligats a escollir". Cal assenyalar que si bé és cert que no han tingut un gran èxit en termes d'implantació (tan sols un 0,039% dels instituts els van arribar a adoptar), sí que han donat una gran publicitat al moviment.

En enfrontaments recents als tribunals entre les autoritats de Tòquio i els gairebé 180 docents que s'oposaven a la imposició de cantar l'himne nacional (el *kimigayo*) a les cerimònies de graduació dels alumnes, la justícia es va pronunciar a favor dels professors, emparant-se en la llei de l'educació i la Constitució japonesa. Ambdues normes són les que el nou primer ministre ha inclòs com a prioritàries en la seva agenda de reformes per tal de convertir el Japó en un *País Bonic*.

Conclusions

Molt sovint es compara el paper d'Alemanya i el Japó com a dos models de convivència amb un passat militarista i agressiu. En el primer cas, la implicació en les dinàmiques generades a l'entorn de la Unió Europea s'ha mostrat com una solució útil a les tensions entre països.

És ben cert que a l'Àsia Oriental trobem exemples encoratjadors d'implicació en el camp de l'economia i les societats civils, però sens dubte cal que els polítics també es comprometin en aquest procés. La recent visita al Japó del primer ministre xinès, Wen Jiabao, ha estat un exercici de pragmatisme en què ha desplegat un discurs que estén una mà a la reconciliació, necessària per incrementar la interrelació econòmica. Contra tot pronòstic, el mateix potencial de conflicte que existeix pot fer imprescindible la necessitat de col·laborar per evitar un enfrontament convertint el problema en la solució mateixa.

També és possible pensar que a mesura que Àsia tingui un paper més important en el context internacional, i que els indicadors socials i polítics es desenvolupin, el Japó podrà acomodar-se millor al seu context regional, encara molt marcat per les asimetries socioeconòmiques, com també per l'antiga dificultat de definir l'*asianitat* del país i conciliar-la amb la modernitat occidental.

Pel que fa a l'àmbit intern, sembla possible afirmar que els plantejaments nacionalistes s'han apropiat de l'actual cúpula política japonesa, i que el context geopolític afavorirà la reforma de la Constitució que permetrà que el Japó disposi d'un Exèrcit convencional i esdevingui un *país normal*. Segons les enquestes, la població està a favor d'estimular el nacionalisme, però podria ser que no amb l'entusiasme amb què ho planteja Abe, que instaurat en el discurs de les elits, de moment ha decebut altres ànsies dels japonesos: la necessitat de reformes i d'atenció a les desigualtats socials creixents. La seva popularitat cau en picat, i cal veure quin serà el suport que rebrà a les properes eleccions per saber quina serà la línia a seguir.

Seria desitjable que les autoritats assimilessin la diferència entre responsabilitat i culpa, i que dediquessin els seus esforços a transmetre als més joves l'aprenentatge traumàtic que van haver de patir les generacions anteriors, fomentant aquells components de la identitat que facilitin la futura -i inevitable- convivència més enllà de les pròpies fronteres. Seria bo sumar a aquest exercici de responsabilitat, el màxim d'actors d'aquest sistema educatiu ampliat, entre els quals els mitjans de comunicació i els moviments de la societat civil estan cridats a tenir-hi un paper central. ●

Notes

1 El concepte de revisionisme històric s'utilitza aquí com a equivalent de les postures que pretenen oferir una lectura negacionista del passat imperialista del Japó. En aquest sentit, es fa un ús diferent de l'habitual del concepte de revisionisme històric que, legítimament, revisita la història amb noves dades i que pot tenir un objectiu moderador.

2 Els Judicis de Tòquio (coneguts formalment com a Tribunal Militar Internacional per a l'Extrem Orient), a imatge dels que es van portar a terme a la ciutat alemanya de Nuremberg, van jutjar els militars i els líders que van conduir el Japó imperialista contra els seus veïns de l'Àsia Oriental i el Sud-est asiàtic. En aquests judicis es van denunciar els crims de les tropes japoneses durant l'ocupació i la guerra, i es van sentenciar 25 persones com a criminals de classe A (crims contra la pau), i 5.700 més per crims de classe B (crims de guerra) i classe C (crims contra la humanitat). Sorprenentment, van quedar exclosos de la jurisdicció del tribunal, la figura de l'emperador, com també els crims comesos per les tropes a Corea del Sud i a Manxúria. Una de les persones empresonades com a criminal de classe A, però que mai no va arribar a ser jutjat, va ser Kishi Nobusuke, que anys més tard es convertiria en primer ministre, i que és avi matern de l'actual primer ministre, Abe Shinzo.

3 El santuari de Yasukuni és un temple xintoista en el que resideixen les ànimes (*Kami*) dels soldats i dels màrtirs morts pels conflictes bèl·lics en els que ha participat el Japó des del 1869, any en què es va construir per honorar els qui van donar la vida per la restauració de l'emperador Meiji. Entre aquestes ànimes, s'hi troben les de 14 persones considerades criminals de guerra de classe A.

4 En aquest sentit, el memorial de guerra sud-coreà podria ser un bon exemple a imitar, on la voluntat pedagògica vers la pau i la prevenció dels conflictes, és la prioritat.

5 També Europa reobre periòdicament les lliçons del seu passat colonialista a mans de gairebé totes les potències i arreu del món, i que van donar lloc a drames com el del comerç d'esclaus, on sembla llunyana la possibilitat de compensacions econòmiques per a les víctimes dels abusos. La incomoditat pel passat no és doncs un tret exclusiu del Japó, i no és tampoc exclusiva la seva reticència a acceptar interpretacions forànies de la pròpia història. En una entrevista recent a la televisió, Colin Powell defensava la negativa dels Estats Units a sotmetre's a un Tribunal Penal Internacional amb arguments molt similars.

6 "Japan's veterans bemoan lack of U.S.-style respect".

Japan Times (agost 2005).

<http://search.japantimes.co.jp/member/member.html?nn20050809f1.htm>

Referències bibliogràfiques

HEIN, Laura i **SELDEN**, Mark (ed.). *Censoring History and Memory in Japan, Germany and the United States*. Asia and the Pacific. Armonk, Nova York: M.E. Sharp, 2000.

JENSEN, Marius B. *The Making of Modern Japan*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.

KERR, Alex. *Dogs and Demons: Tales from the dark side of Japan*. Nova York: Hill and Wang, 2001.

MCNEILL, David. "History Redux: Japan's Textbook Battle reignites". Japan Policy Research Institute. Working Paper No. 107, 2005.

TAKAHASHI, Tetsuya. "The National politics of the Yasukuni Shrine". A: Shimazu, Naoko, ed., *Nationalism in Japan*. Sheffield Centre for Japanese Studies / Routledge Series, 2006

Webs

Angus Reid Global Monitor: www.angus-reid.com

Cementiri d'Arlington: www.arlingtoncemetery.org

Japan Focus: <http://japanfocus.org>

Memorial de Guerra d'Austràlia: www.awm.gov.au

Memorial de la Guerra de Corea del Sud (enllaç a la presentació de Mudori, la seva mascota):

www.warmemo.co.kr/eng/intro/story/character.jsp

Santuari de Yasukuni i Museu militar de Yushukan:

www.yasukuni.or.jp